

HELLENOCENTRISME OF IRANOCENTRISME

H. SANCISI-WEERDENBURG

J.M. Cook, *The Persian Empire*, Dent, London, 1983.

Precies vijfendertig jaar na het verschijnen van A.T. Olmstead's *History of the Persian Empire* (Chicago University Press 1948) kwam bij Dent in Londen J.M. Cook's *The Persian Empire* uit. De gelijkenis tussen beide titels is opvallend en dat is geen toeval. In zijn voorwoord vertelt Cook dat zijn *Persian Empire* bedoeld is om een lacune te vullen. Hij wil noch wat omvang betreft noch in doelstellingen wedijveren met Olmstead's lijvige monografie van 524 pagina's. Maar 'many new discoveries have been made since Olmstead died and many new ideas have been put forward' en dat is kennelijk voldoende reden voor een nieuw overzicht over het Perzische rijk dat van het midden van de zesde eeuw v. Chr. tot aan de verovering door Alexander de Grote het Midden Oosten en aangrenzende gebieden beheerste.

Olmstead's boek, al in 1943 als manuscript gereed, maar pas vijf jaar later verschenen, nog zonder de noten en indices die voor de tweede druk door zijn dochter werden gemaakt, is veel gelezen. Het is boeiend: in kleurrijke bewoordingen schildert Olmstead de luister en het verval van het Achemenidenrijk 'as colourful, varied and detailed as the rich Persian tapestries themselves' zoals de omslag van mijn editie uit 1963 vermeldt. In zijn beschrijvingen van Persepolis, van het leven aan het hof, van de koning op veldtocht toont Olmstead zich een gloedvol verteller, door zijn leerling R. Frye aldus geprezen: '(Olmstead) used to enchant his students with stories which sometimes didn't distinguish between fact and surmise, but which nonetheless gave frequently new insights into general problems whose solutions were halted by difficult details' (*JNES* 33, 1974, p. 384).

Ook in zijn boek heeft Olmstead kennelijk niet altijd de behoefte 'conjecture' en 'fact' te scheiden. Op dit punt geeft Cook expliciet te kennen het werk van zijn voorganger te willen verbeteren (*PE* p.iii).

The Persian Empire beoogt dus in een leemte te voorzien door het bestaande beeld

van het Perzische Rijk aan te vullen met de nieuwste onderzoeksresultaten en het te zuiveren van als vaststaand ingeburgerde speculaties en gissingen en aldus een up to date overzicht van de Perzische geschiedenis in deze periode te presenteren. Gemeten aan deze criteria kan men Cook's monografie een redelijk succes noemen. De belangrijkste literatuur tot 1977 is verwerkt, van na die datum zijn slechts een gering aantal publicaties en dan vooral in het notenapparaat, niet in de tekst zelf, opgenomen. Cook speculeert minder, laat vragen open en betoont zich als geheel voorzichtig kritisch. Het bouwwerk van de Achemenidengeschiedenis is door Cook gerestaureerd en gerenoveerd. Als introductie op de Perzische geschiedenis zal het goede diensten bewijzen hoewel Olmstead's *HPE* zeker niet overbodig is geworden: bij Cook ontbreken te vaak verwijzingen naar bronnen en naar de geraadpleegde literatuur, die een lezer, enigszins geïrriteerd, toch weer naar de *HPE* doen grijpen. De *PE* is dus nuttig maar was het ook nodig? Was de tijd rijp voor een nieuwe synthese van de Achemenidengeschiedenis? Ik meen van niet. Cook is in wezen, ondanks zijn zakelijker instelling en zijn voorzichtige houding ten opzichte van het bronnenmateriaal net zo traditioneel als zijn grote voorganger: de gelijkenis tussen de beide titels getuigt daarvan. Daar moet onmiddellijk bij gezegd worden dat dit voor een manuscript dat grotendeels aan het einde van de zeventiger jaren tot stand gekomen moet zijn, ook niet veel anders had gekund. Juist in die periode hebben zich in de wetenschappelijke literatuur een aantal ontwikkelingen voorgedaan die blijvende invloed zullen hebben op de visie op het Perzische Rijk en die waarschijnlijk zullen leiden tot een volledig andere benadering: geen renovatie maar totale herbouw. Het is in dit bestek onmogelijk alle facetten van dit probleem te bespreken. Omdat de Groniek-redactie vroeg om een bespreking van een boek over Perzië en dat het liefst in verband met de recente ontwikkelingen in Iran, zal ik me op dit laatste punt concentreren en belangrijke trends in het wetenschappelijk onderzoek hier verder buiten beschouwing laten.

Cook's *Persian Empire* is, zoals het grootste deel van de overzichtsliteratuur over het Achemenidenrijk (een van de weinige uitzonderingen is R.N. Frye, *The Heritage of Persia*, Londen 1963) voornamelijk hellenocentrisch. Dat betekent dat de optiek van de auteur op deze periode in de geschiedenis vooral bepaald wordt door hetgeen de Griekse bronnen uit de vijfde eeuw en vierde eeuw voor Christus ons over Perzië hebben gemeld. Kort gezegd is deze optiek beperkt door de vooroordelen die de Grieken hadden ten aanzien van hun vijanden uit de tijd van de Perzische oorlogen, door de gefascineerdheid met praal en luister van het Perzische hof en ongeïnteresseerdheid in de overige geledingen van het rijk, door de blikrichting van west naar oost waarbij de meer oostelijke gebiedsdelen buiten het gezichtsveld vallen en tenslotte door het bronnenmateriaal waarover de Grieken de beschikking hadden: vaak orale tradities die door verwerking in de Griekse historiografie ten onrechte het uiterlijk van vaststaande 'feiten' verwierven. Maar het meest storend is wel dat met de gegevens uit de Griekse bronnen, (waarbij geen historiograaf van het Achemenidische Perzië omheen kan, omdat alleen hierin een min of meer doorlopend verslag van de evenementiële geschiedenis te vinden is), ook de Griekse visie op deze periode wordt overgenomen: groei en bloei tot aan Darius en verval dat inzet ten tijde van Xerxes, niet toevallig de koning die zich bij Salamis door de Grieken had laten verslaan. Daarna volgden alleen nog harem-intriges en gecomplooteer van hoffunctionarissen. Aan het feit dat het rijk na de dood van Xerxes nog honderddertig jaar bleef voortbestaan ondanks de vermeende 'verloedering' aan de top wordt stilzwijgend voorbijgegaan.

Door twee Iraniërs is een poging gedaan om het beeld van vroegste Iraanse geschie-

denis te dekoloniseren. In (voorlopig) drie delen houdt Amir Medhi Badi een enorme tirade tegen de vooringenomenheid van de antieke Grieken en hun opvolgers in de geschiedschrijving van Perzië (*Les Grecs et les Barbares*, Lausanne 1963-68). Zijn verweer komt er vaak op neer dat hij aan de hand van de Griekse berichten aangeeft dat bepaalde vergrijpen zijn voorvaders niet aangerekend mogen worden omdat de Grieken precies hetzelfde deden! Amir Medhi Badi is waarschijnlijk geen professioneel historicus en tot iets als systematische bronnenkritiek komt hij helemaal niet. Datzelfde geldt ook voor Reza Baraheni die overigens zijn opmerkingen tegen de courante visie van de westerse wetenschap ('Orientalology is the cultural superstructure for colonialism. The typical Orientalist generally worked under the auspices of his government; in the United States the Orientalist-social scientist, succeeding and integrating the Orientalist, is an adviser to the Pentagon, the CIA, the State Department, the think tanks of big corporations'. *The crowned cannibals*, New York 1977, p.29) plaatst in een heel precies kader: verzet tegen de Sjah. Hij poogt een 'theoretic restructuring of objective data' te geven om aan te tonen dat de Iraanse monarchie -volgens de Sjah het natuurlijke regime voor Iran- ook in het verleden al allerlei verderfelijke daden op zijn geweten had. En ook Baraheni heeft daar de Griekse gegevens voor nodig: Herodotus' verhaal over cannibalisme aan het Perzische hof, evident uit een orale traditie afkomstig en zeker geen verslag van een historische werkelijkheid, wordt ingevlochten in het ontstaan van het *Oriental Despotism*, het begin van de stagnerende vorm van onderdrukking die Iran tot de twintigste eeuw in zijn greep zou houden, althans volgens Baraheni, marxist en dichter die in de zestiger jaren de SAVAK en de gevangenen van zijn keizerlijke Hoogheid grondig had leren kennen.

Om een 'iranocentrische' benadering van de oudste geschiedenis te krijgen blijken zowel links als rechts het niet zonder de berichten van de Griekse traditie te kunnen stellen. Ook de Sjah maakte van deze berichten gretig gebruik als hij de oudste voorloper van de 'meest geëigende staatsvorm' voor Iran aanhaalde als bewijs hoe goed monarchen van het kaliber Cyrus, Darius en hijzelf wel voor land en volk waren. Het kostbare feestje in Persepolis in 1971, waarbij het 2500 jarig bestaan van de Iraanse monarchie werd herdacht, beoogde rechtstreeks Cyrus de Grote aan deze Pahlevi zonder noemenswaard voorgelacht te liëren. Kosten noch moeite werden gespaard en archeologen en historici van wereldnaam werden ingeschakeld om aan de historische optocht een zo authentiek mogelijk cachet te geven. En hier wordt dan de vermenging van wetenschap en politiek kader waarin zich dit afspeelt even duidelijker. Medhi Badi en Baraheni oefenen op het niveau van serieuze wetenschapsbeoefening geen invloed uit. Maar de Sjah deed dat wel: congressen van Iranisten pleegden in Teheran te worden georganiseerd en werden doorgaans royaal onthaald. Publicaties werden financieel gesteund, musea-deuren konden door de keizerlijke diensten worden geopend of gesloten en bovenal toestemming voor opgravingscampagnes werd door de keizerlijke ministeries verleend. Ik wil niet beweren dat de wetenschap zich heeft laten 'inhuren'. Wel dat de entourage in Iran in de zestiger en zeventiger jaren gunstig was voor het voortborduren op het traditonele, op de Griekse bronnen geënte beeld van het Achemenidenrijk. Evenals in de vijfde en vierde eeuw voor Christus bleef de focus gericht op de monarchie, op de paleizen en het hof. Er werd uitvoerig gerespectueerd in Persepolis, Pasargadae werd opnieuw opgegraven. Ecbatana, hoofdstad van de voorgangers van de Achemeniden, de Meden, bleef onder de aarde. Maar dat was niet te danken aan de bemoeienissen van de Sjah. De opgraver die dit verzoek kreeg deinsde er voor terug omdat hij bang was zoveel goud aan te treffen dat opgraven alleen nog onder zware politiebescherming mogelijk zou zijn. Waar niet of

nauwelijks naar werd gezocht is b.v. de bewoningsgeschiedenis van de Fars van waaruit een poging zou kunnen worden ondernomen om de sociaal-economische structuur van het centrum van het Perzische rijk te bestuderen. Ook de nomadische bewoners van de Zagros in deze perioden kregen geen aandacht, terwijl het toch al jaren een zeer belangrijk twistpunt is of de oorsprong van de Perzische staat in een nomadische of in een sedentaire samenleving moet worden gezocht.

De antropoloog Digard concludeert dat archeologen meer in paleizen en residenties zijn geïnteresseerd dan in de schamele en bovendien moeizaam te vinden resten van nomadische leefwijzen (*Studia Iranica* 4, 1975, 129). We kunnen daaraan toevoegen dat de officiële belangstelling in dit soort archeologie volledig heeft ontbroken; nomaden pasten niet in de conceptie van de Sjah ten aanzien van een geordende staat, niet in die van hemzelf en niet in die van zijn voorganger Cyrus (zie ook *Groniek* 16 (1981), p. 22-23).

De Sjah is passé, de Ayatollahs en consorten zijn nauwelijks geïnteresseerd in de geschiedenis en al helemaal niet in de pre-islamitische geschiedenis van hun land. Er zijn geen congressen meer in Teheran, sommige Iranistische publicaties zijn de afgelopen jaren schrikbarend in prijs gestegen, de archeologen zijn naar hun eigen land teruggekeerd of hebben hun werkterrein verlegd naar gebieden die ooit tot het Perzische rijk hebben behoord. En er is, wetenschappelijk gezien, een duidelijke kentering waarneembaar. In de literatuur is er opvallend veel belangstelling voor de structuur van het rijk, voor de sociaal-economische constellatie van de verschillende gebieden. Er zijn discussies over de relatie archeologisch materiaal (en niet alleen de paleisreliëfs maar ook de resultaten van nederzettingsonderzoek) tot de schriftelijke bronnen. Er is degelijke bronnenkritiek op de Griekse gegevens, waarbij eindelijk ook de Iraanse bronnen op hun eigen waarde worden geschat. Nu is dat alles bepaald niet het gevolg van de recente politieke ontwikkelingen in Iran. De belangstelling van archeologen voor theoretische onderbouwing van hun opgravingsresultaten en de groeiende voorkeur onder historici voor een meer structurele dan evenementiële geschiedbeoefening is waarschijnlijk van veel groter belang. Dat aan de Iraanse inbreng hier aandacht is besteed gebeurde vooral omdat dit aspect zelden of nooit expliciet aan de orde wordt gesteld maar toch, althans tendele, een verklaring geeft voor de waarneembare ommekeer.

Het is tegen deze achtergrond dat ik Cook's *Persian Empire* als traditioneel wil bestempelen. Er wordt door Cook wel degelijk aandacht besteed aan de organisatie van het rijk. Maar het volle licht blijft schijnen op de monarchie en bovenal op de persoon des konings. Achemenidische geschiedenis is in Cook's visie vooral vorstengeschiedenis. Ik wil dat met een voorbeeld illustreren. Op p.75 schetst ook Cook de persoonlijkheid van Darius op grond van de Griekse gegevens en van Darius' grafinscriptie te Naqš-i Rostam. *'When he (scil. Darius) says that he could control his temper and keep his head in an emergency we have no reason to disbelieve him' 'He was severe..., drastic...and apparently implacable...' 'He was not sensitive to human suffering...'*. Natuurlijk vindt Cook Darius een goed organisator maar hij kan zich kennelijk ook vinden in de opinie van een Duits historicus van vijftig jaar geleden die meende dat de hervormingen van Darius als effect hadden dat *'an Aryan feudal kingship into an Oriental despotism'* werd getransformeerd en hierin, eerder dan in de corruptie aan het hof onder Darius' opvolgers, de *seeds of decay* meende te vinden (p. 76).

De Naqš-i Rostam inscriptie van Darius is lang gezien als een persoonlijke ontboezeming van de vorst. Een in 1969 gevonden tekst van Xerxes die vrijwel

woordelijk gelijklopend was werd dan ook onmiddellijk als 'plagiaat' van de niet al te intelligente zoon bestempeld. In de zeventiger jaren drong geleidelijk in de literatuur door dat het hier niet om ego-documenten maar om formuliere teksten ging: vorstenspiegels of koningsformulieren. Ook van de gegevens uit Herodotus waarvan Cook gebruik maakt voor zijn karakterschets van Darius wordt steeds duidelijker dat het hier in de meeste gevallen om orale tradities handelt die meer zeggen over eeuwenoude narratieve vormen in de volksliteratuur dan over de personen die in deze verhalen voorkomen. Verval en corruptie tenslotte zijn termen die ons door onze Griekse voorgangers (en niet zozeer door Herodotus als wel door de in de vierde eeuw schrijvende Xenophon en Ktesias) als het ware in de mond worden gegeven: Cook kijkt zoals de Grieken keken.

Had het anders gekund ? Was er op dit moment een andere, werkelijk vernieuwende geschiedenis van het Acheminidenrijk mogelijk geweest ? Ik denk het niet. De boven aangehaalde trends zijn te recent om al in een synthese verwerkt te kunnen worden. Bovendien kan een echt innoverend overzicht van het Perzische rijk ook niet langer door een enkele auteur, die door de eigen specialistische kennis al in een bepaalde richting kijkt, geschreven worden. Voor inzicht in de structuur van het rijk is samenwerking tussen archeologen en historici op zeer uiteenlopende terreinen nodig. Maar vooral noodzakelijk is het afstandnemen van het tot nu toe courante 'hellenocentrisme': *'...what it was that preoccupied the Persians themselves he (Cook) rarely tells us, for they emerged from realms of thought and action that Herodotus, Thucydides and Xenophon could not know and which we are only just beginning to comprehend'* (P.R.S. Moorey, *TLS* febr. 25, 1983, p. 198).